

ספרי' — אוצר החסידים — ליובאוויטש

קונטרס

בענין

מקדש מעט
זה בית רבינו שבבבל

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל שליט"א

שניאורסאהן

מליובאוויטש

יוצא לאור על ידי מערכת
"אוצר החסידים"

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות חמשים ושתיים לבריאה

ה' תהא שנת נפלאות בכל

שנת הצדי"ק לכ"ק אדמו"ר שליט"א

בס"ד.

פתח דבר

בקשר עם הגדלת והרחבת בית הכנסת ובית המדרש המרכזי דליובאוויטש שבליובאוויטש ("770") - הננו מוציאים לאור קונטרס בענין "מקדש מעט זה בית רבינו שבבבל", משיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א (בהודמנויות שונות, ומהם: ש"פ נח תשמ"ו. ש"פ פינחס וכ"ח סיון תנש"א. ועוד).

מערכת "אוצר החסידים"

כ"ף מ"ח ה'תשנ"ב (הי' תהא שנת נפלאות בכל)
שנת הצד"ק לכ"ק אדמו"ר שליט"א,
ברוקלין, נ"י.

„ואהי להם למקדש מעט . זה בית רבינו שבבבל“

– ע"ד בית-הכנסת ובית-המדרש המרכזי דליובאוויטש שבליובאוויטש (770) –

ומעלה יתירה (בבית הכנסת ובית המדרש שב), „בית רבינו“ לגבי שאר בתי כנסיות ובתי מדרשות – כדרשת חז"ל⁸ „מאי דכתיבי אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות . . מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה“, „דבזמן שביהמ"ק קיים הי' שם לשכת הגזית שמשם יוצאת הלכה פסוקה ע"פ סנהדרין ועמהם ודאי השכינה שרוי“, ועכשיו שחרב ביהמ"ק אותן ד' אמות של הלכה . . מקום קבוע שממנו יוצאת הוראה לאנשי העיר⁹ (ולכן גם התפלה היא במקום זה דוקא¹⁰) – שזה ענינו של „בית רבינו“¹¹.

ומצד העילוי המיוחד (בבית הכנסת ובית המדרש שב), „בית רבינו“ לגבי שאר בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, ה"ה „מקדש מעט“ העיקרי שנותן הקב"ה לישראל בזמן הגלות תמורת המקדש הגדול שבירושלים.

ב. ויש להביא ראי' לחילוקי הדרגות ב„מקדש מעט“ – ממ"ש בהתחלת הסוגיא (ע"ד השראת השכינה בישראל בזמן הגלות), „בכל מקום שגלו שכינה

א. על הפסוקי „ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם“ – שגם בחוץ לארץ („בארצות אשר באו שם“, במקום ובזמן הגלות, ישנו „מקדש מעט“, מעין ודוגמת „המקדש הגדול אשר בירושלים“², „תניין (שני) לבית מקדשא“³ – איתא בגמרא⁴ „אמר רבי יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, ור"א אמר זה בית רבינו שבבבל“.

ויש לומר, שר"י ור"א לא פליגי, היינו, שגם לדעת ר"א נקראים כל בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל „מקדש מעט“, וגם לדעת ר"י עיקר ושלמות הענין ד„מקדש מעט“ הוא ב„בית רבינו“:

התואר „רבינו“ – הוא ע"ש שמלמד תורה לתלמידים, ו„בית רבינו“ (הבית שבו מלמד רבינו תורה לתלמידיו) – הוא בית מדרש, ובמילא ה"ה גם בית כנסת (הבית שבו מתכנסים הרב והתלמידים לתפלה), כיון שהלימוד והתפלה צ"ל בבית אחד, כהמשך הסוגיא⁵ „הוא גריסנא בבי כנישתא“.

(1) יחזקאל יא, טז.

(2) מצו"ד עה"פ.

(3) תרגום יונתן ופרש"י עה"פ.

(4) מגילה כט, א. – ובהמשך הסוגיא דריש על בתי כנסיות ובתי מדרשות הפסוק „ה' מעון אתה היית לנו בדור ודור“, „דהיינו גם כשאין בית המקדש קיים יהי' מעון לנו בבתי כנסיות כו“ (תדא"ג מהרש"א). וראה לקמן ס"ח.

(5) רב (פרש"י).

(6) ועד"ז בברכות ה, א: „לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא“. וראה פ"י הרי"ף מגילה שם. תדא"ג מהרש"א לברכות ומגילה שם. ואכ"מ.

(7) ובהגהות הב"ח: „לא הוא גריסנא אלא בבי כנישתא היכא דמצלינא“.

(8) ברכות שם.

(9) תהלים פז, ב.

(10) תדא"ג מהרש"א שם.

(11) „כיון דשמענא להא . . מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא“ (בברכות שם).

(12) ע"ד ובדוגמת הסנהדרין – „השופט אשר יהי' בימים ההם“ (שופטים יז, ט), „בית דין שבדורך“ (רמב"ם הל' ממרים רפ"ב).

כנסיות ובתי מדרשות שבכל העולם שיקבעו בארץ ישראל ובירושלים, מחובר למקדש, וביחד עם כל בני שבכל קצויה תבל, כמ"ש²⁶, "והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתו . . כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים"¹¹², "נכון יהי הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים"¹¹² והלכו עמים רבים¹¹² ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים"¹¹³, "תורה חדשה מאתי תצא"¹¹⁴, תיכף ומיד ממש.

(משפחות ש"פ נח תשמ"ז;

ש"פ פינחס וכ"ח סיון תנש"א. ועוד)

היית לנו דוד ודור, שקאי (גם) על בתי כנסיות ובתי מדרשות¹⁰⁸, וסיומו וחותמו, ויהי נועם ה' אלקינו עלינו גוי ומעשה ידינו כוננהו", שקאי על השראת השכינה במשכן (ומקדש)¹⁰⁹.

ויה"ר שיעוד לפני הגדלת והרחבת "בית רבינו שבבבל", יתגלה וירד מן השמים מקדש העתיד, "מקדש אדני-כוננו ידיך"¹¹⁰, בית המקדש השלישי והמשולש (שכולל גם המשכן ובית ראשון ובית שני¹¹¹), שיתגלה תחילה ב"בית רבינו שבבבל", שגם הוא "בית משולש", בית הכנסת (תפלה), בית המדרש (תורה), ובית מעשים טובים (גמילות חסדים), ומשם יחזור לירושלים, ביחד עם כל בתי

(112) ומעין זה גם בסוף זמן הגלות - ש"בית רבינו שבבבל", יקרא (גם) לכל העמים, ע"י ההשתדלות בהפצת הלימוד והקיום דמצוות שנצטוו בני נח, כפס"ד הרמב"ם בהל' מלכים ספ"ח.
(113) ישע"י ב, ב"ג.
(114) שם נא, ד. ויק"ר פי"ג, ג.

(108) כנ"ל הערה 4.
(109) ראה פרש"י עה"פ פקודי לט, מג. שמיני ט, כג. ועוד.
(110) בשלה טו, יז. וראה פרש"י ותוס' סוכה מא, סע"א. ועוד.
(111) ראה זח"ג רכא, א.

השכינה שבשאר בתי כנסיות ובתי מדרשות ("מקום שניכר שהיא שורה שם"¹⁰⁹), ויתירה מזה, שישנו מקום מיוחד (אחד, יחיד ומיוחד) שהוא תמורת המקדש שבירושלים ("המקום אשר יבחר ה'²⁰"), שבו עיקר השראת וגילוי השכינה, שלכן, "לא תימא הכא והכא (בבי כנישתא דהוצל ובבי כנישתא דשף ותיב בנהרדעא) אלא זמנין הכא וזמנין הכא", במקום אחד דוקא.

וענין זה מודגש בשמו של המקום, "בי כנישתא דשף ותיב בנהרדעא" - שהפירוש ד, שף ותיב" הוא "שנסע מקדש וישב שם"²¹, היינו, שגילוי השכינה שהי' במקדש בירושלים (ולא במקום אחר), נסע וישב במקום מיוחד בבבל, תמורת המקדש בירושלים²².

ומזה מובן גם בנוגע ל"מקדש מעט" שבהמשך הסוגיא - שנוסף על כללות הענין ד"מקדש מעט" שבכל "בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל", ישנו ה"מקדש מעט" העיקרי תמורת המקדש הגדול שבירושלים, "בית רבינו שבבבל", "שנסע מקדש וישב שם".

ג. ועוד ועיקר - שהמעלה המיוחדת ב"מקדש מעט" ד"בית רבינו" נמשכת גם (וביתר שאת וביתר עוז), "כשהן עתידין להגאל", שאז (כהמשך הסוגיא), "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל":

(19) פרש"י לעין יעקב שם.
(20) פ' ראה יב, ה. ועוד.
(21) ערוך שם (הובא בחדא"ג מהרש"א).
(22) ולכן ה"ה גם המקום העיקרי דגילוי התורה, "מקום קבוע שממנו יוצאת הוראה לאנשי העיר", ע"ד ובדוגמת לשכת הגזית שבביהמ"ק. וראה רמב"ן במלחמות ספ"ד דכתובות: "עיקר תורה מימי גלות בנהרדעא שם שגלות יכני' וההרש והמסגר כו"ל.

עמהן, גלו למצרים שכינה עמהן . . גלו לבבל שכינה עמהן . . בבבל היכא אמר אביי בבי כנישתא דהוצל¹³ ובבי כנישתא דשף ותיב¹⁴ בנהרדעא¹⁵, ולא תימא הכא והכא, אלא זמנין הכא וזמנין הכא¹⁶:

החדוש ב"שכינה עמהן" (גם בגלות) הוא - "גילוי השכינה . . במקומות מיוחדות כמו במשכן ומקדש"¹⁷, ומקום זה הוא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, שנקראים "מקדש מעט"¹⁸, כהמשך הסוגיא.

ועפ"ז י"ל, שבהמשך דברי הגמרא "בבבל היכא . . בבי כנישתא דהוצל ובבי כנישתא דשף ותיב בנהרדעא" (בתי-כנסת מיוחדים בבבל), מדובר אודות גילוי שכינה באופן נעלה יותר מגילוי

(13) כנישתא דהוצל קרובה לבית המדרש של עורא הסופר למטה מנהרדעא (ערוך ערך שף). וראה לקמן הערה 37.
(14) (שם מקום ו)בנאה יכני' וסיעתו מאבנים ועפר שהביאו עמהן בגלותן לקיים מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבני ר"ה כד, ב: "מקום הוא, (ובעין יעקב). ובפרש"י ר"ה כד, ב: "מקום הוא, ויש פותרין שחרב וחור ונבנה, ותמיד היתה שכינה מצוי' שם, ויכני' וגלותו בנאוהו שנשאו עמהם מאבני ירושלים, ועליהם נאמר כי רצו עבדיך את אבני". ובערוך שם: "יסדוה מאבנים ועפר דאיתאיו בהדייהו מבית המקדש . . וקריוה שף יתיב, כלומר, שנסע מקדש וישב שם".
(15) ובערוך שם: "רב אמר בכנישתא דהוצל ושמואל אמר בכנישתא דשף ותיב בנהרדעא".
(16) הביאור ע"ד הקבלה - ראה לקוטי לוי"צ לח"ג ע' רסב.
(17) חדא"ג מהרש"א שם. - ומוסיף ש, בגירסת הע"י מייתי נמי גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר ושמת' כסאי בעילם, דהיינו מקום מיוחד לגילוי שכינה".
(18) ונקראים גם, "משכנות" - "אוהב ה' גוי משכנות יעקב", "דריש משכנות בתי כנסיות ובתי מדרשות שהם במקום משכן שהשכינה שרוי בהם בגלות" (ברכות שם ובחדא"ג מהרש"א).

יחדיו כל מקומות של בתי כנסיות שהיו בעוה"ז", "נמצא עתה בגלות . . . בית הכנסת הרי הוא מקום המקדש גופי דלעתיד"²⁴.

ויש לומר, שחיבור הבתי כנסיות שבכל ארץ העמים ("מקדש מעט") לבית המקדש דלעתיד יהי' בהתאם ולפי-ערך חילוקי הדרגות שביניהם - שבת כנסיות המיוהדים שיש בהם מעלה יתירה לגבי שאר בתי כנסיות (כמו "בי כנישתא דהוצל ובי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא", "בית רבינו שבבבל") יהיו קודמים בהחיבור לבית המקדש, שיהיו מחוברים ממש לבית המקדש (נוגעים ודבוקים בו ללא הפסק ביניהם)²⁷, ועל ידם ובאמצעותם יהיו מחוברים לבית המקדש כל שאר בתי כנסיות שבארץ העמים.

ד. ויתירה מזה יש לומר - שהמקדש דלעתיד (ש,בנוי ומשוכלל יגלה ויבוא מן השמים)²⁸ יתגלה תחילה בהמקום, "שנסע מקדש וישב שם" בזמן הגלות ("בית רבינו שבבבל"), ומשם יועתק למקומו בירושלים:

השראת וגילוי השכינה בה, "מקדש מעט" העיקרי שבבבל ("שנסע מקדש וישב שם") היא גם, "כשהן נגאלין" - כמבואר בהמשך הסוגיא ש,אף כשהן נגאלין שכינה עמהן, שנאמר²⁹ ושב ה' אליך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב"ה שב עמהן ("את שבותך" כמו עם שבותך³⁰) מבין

27 ע"ד וברוגמת לשכת הגזית (מקום מושבם של הסנהדרין) שבביהמ"ק - שתשים סנהדרין "אצל המזבח" (ירושלמי מכות פ"ב ה"ו. מכילתא ס"פ יתרו. ועוד).

28 פרש"י ותוס' סוכה מא, סע"א. ועוד.

29 נצבים ל, ג.

30 חדא"ג מהרש"א שם. תניא אגה"ת ספ"ו.

השראת השכינה בכל מקום שגלו ישראל ע"י ה, "מקדש מעט" ש, בארצות אשר באו שם" (מעין ודוגמת השראת השכינה במקדש שבירושלים) אינה אלא בזמן הגלות, אבל לאחרי ש, "עתידין להגאל"²³, "תחזור גילוי שכינה לירושלים ולא תשאר שם במקום שגלו ישראל כבר"²⁴, היינו, שלא תהי' השראת השכינה במקום בחוץ לארץ שעליו עמד ה, "מקדש מעט"²⁵, כיון שה, "מקדש מעט" יעקר ממקום זה ויקבע בארץ ישראל, במקדש הגדול שבירושלים.

ולכן, אמרו במדרש לעתיד לבוא יהי' ביהמ"ק גדול כירושלים שבעוה"ז. לפי שבירושלים הבנוי לעתיד יהי' חוברה לה למקדש יחדיו כל מקומות של בתי כנסיות שהיו בעוה"ז"²⁴.

וכמרומו גם בפסוק²⁶, "והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי גו' יקרא לכל העמים" - ש, "בית תפלתי" שקאי על בית המקדש דלעתיד, "בעוה"ז בגלות הוא יקרא לכל העמים דהיינו בתי כנסיות שבכל ארץ העמים שיקבעו לעתיד בא"י מחובר לבית המקדש"²⁴.

ועפ"ז ניתוסף עוד יותר בגודל המעלה ד, "מקדש מעט" - דכיון ש, "בירושלים הבנוי" לעתיד יהי' חוברה לה למקדש

23 מגלות אדום, אבל כשנגאלו כבר מגלות בכל, נשארה גילוי שכינה שם. דהא בזמן אביי שהי' כמה מאות שנים אחר שנגאלו מבבל ועדיין נשארה גילוי השכינה שם בבהכ"נ" (חדא"ג מהרש"א שם).

24 חדא"ג מהרש"א שם.

25 ולכן, "בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין", "כשחרב . . . מהני התנאי . . . לאותן שבבבל . . . שהרי לעת בא גואל במהרה בימינו תפקע קדושתן" (תוד"ה בתי כנסיות - מגילה כה, ריש ע"ב).

26 ישע"ו נו, ז.

הדור), ונעשה צורך והכרח להגדיל ולהרחיב¹⁰² עוד יותר¹⁰³ את "בית רבינו", ועד להגדלה והרחבה שהיא באופן דפריצת גדר, "פרצת" (בגימטריא 770), כמו בנין בית חדש¹⁰⁴.

וע"פ האמור לעיל ע"ד גודל העילוי ד, "בית רבינו שבבבל" - ש, "נסע מקדש וישב שם", ו, "הוא מקום המקדש גופי דלעתיד", ועד שבו יתגלה מקדש העתיד ומשם יחזור לירושלים - מובן גודל הזכות דכא"א מישאל להשתתף בגופו ובממונו¹⁰⁵ (וכל המרבה הרי זה משובח) בבניית "בית רבינו שבבבל", כהכנה לירידת והתגלות מקדש העתיד תיכף ומיד ממש.

והזמן גרמא - בשנת הצדיק - כמודגש בתהלים מזמור צד"ק¹⁰⁶ (השייך לשנה זו¹⁰⁷) שהתחלתו, "ה' מעון אתה

102 "לחוק את הבנין ולהגביהו . . . שנאמר ולרוימם את בית אלקיננו" (רמב"ם הל' ביהב"ה פ"א ה"א - בנוגע לביהמ"ק. ועד"ז בנוגע לביהכנ"ס וביהמ"ד - ראה רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ב).

103 נוסף על הרחבתו (וכמ"פ) במשך השנים שלפנ"ו.

104 ועד להנחת אבן פינה*.

105 ע"ד וברוגמת בית המקדש - ש, "הכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם כו" (רמב"ם הל' ביהב"ה פ"א ה"ב).

106 לאחרי סיום וחותם מזמור פ"ט: "אשר חרפו עקבות משיחך", "ברוך ה' לעולם אמן ואמן".

107 ע"פ המנהג המקובל מהבעש"ט לומר המזמור תהלים המכוון למספר שנותיו (ראה אגרות יקדוש אדמו"ר מוהרי"צ ח"י ע' נג).

* בערב ח"י אלול שנת תשמ"ח נערכה הנחת אבן פינה (להגדלת והרחבת) בית הכנסת ובית המדרש דליובאוויטש שבליובאוויטש, במעמד כ"ק אדמו"ר שליט"א, שהניח האבן פינה בידו הק' (וראה השיחה שנאמרה במעמד זה. וראה גם שיחת ליל הוש"ע תשמ"ט). המו"ל.

(תר"ם - תש"י), ועד לגמר ושלמות עבודתו בעשור השביעי בחצי כדור התחתון (מהבית שמספרו שבע מאות ושבעים), כולל גם המשך העבודה בשנים שלאח"ז ע"י דור השביעי, "כל השביעין חביבין"⁹⁷ - שע"ז נעשית השלימות דמעשינו ועבודתינו כל זמן משך הגלות בכל שבעת הארצות שבעולם, ותיכף ומיד, "יוסיף אדני שנית ידו גו' ואסף נדחי ישראל גו'", ע"ז ש, "פרצת (בגימטריא שבע מאות ושבעים) עלך פרץ", "עלה הפורץ לפניהם".

ה. ובכל זה ניתוסף הדגשה יתירה בתקופה אחרונה:

העבודה דהפצת התורה והיהדות והמעיינות חוצה מ, "בית רבינו" (770) הולכת ונמשכת וביתר שאת וביתר עוז גם לאחרי (עשר שנים האחרונות) בחיים חיותו בעלמא דין, יותר מארבעים שנה (תש"י - תש"נ), באופן ד, "נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע"⁹⁸, ונמצא, ש, "בית רבינו" (770) הוא בבחינת "תלפיות", "תל שכל פיות פונים בו", יותר מיובל שנים (ת"ש - תש"נ), "עד עולם"⁹⁹.

וענין זה מודגש עוד יותר כשרואים במוחש שהולך וניתוסף ביתר שאת וביתר עוז במספר בני שבאים ל, "בית רבינו", "ברוב עם הדרת מלך"¹⁰⁰ (כולל גם "מאן מלכי רבנן"¹⁰¹, ובפרט נשיא (מלך)

97 ויק"ר פכ"ט, יא. וראה ד"ה באתי לגני ה'ש"ת בתחלתו. ובארוכה - ד"ה זה תשי"א (סה"מ באתי לגני ח"א ע' כט ואילך).

98 תבוא כט, ג.

99 שמואל"א א, כב ובפרש"י. ירושלמי ברכות פ"ד ה"א. וראה קידושין טו, א. מכילתא ופרש"י משפטים כא, ו.

100 משלי יד, כח.

101 ראה גיטין סב, סע"א. וח"ג רנג, ב -

ברע"מ.

(עשר פעמים עשר), שבע מאות, ועד לצירוף שניהם יחד, שבע מאות ושבעים.

והענין בזה:

מספר שבע קשור עם מציאות העולם, שנברא בשבעה ימים, שבעת ימי הבנין (שבע מדות)⁹³, וקשור גם עם בירור העולם ע"י עבודתם של ישראל, שנחלקים לו סוגים, ז' מדרגות בעבודת ה' (שבע מדות), שבעת קני המנורה⁹⁴. ועפ"ז, השלימות דמספר שבע (שבע מאות ושבעים) מורה על שלימות עבודתם של ישראל בבירור העולם ע"י מעשינו ועבודתנו כל זמן משך הגלות, שאז נגאלים⁹⁵ מן הגלות וחוזרים ובאים לארץ ישראל.

ובלשון הכתוב שבו נרמז הקשר והשייכות דשמו הראשון של רבינו להגאולה - "ביום ההוא יוסיף אדניי שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישרא מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילים ומשנער ומחמת גוי", גאולתם של כל בני משבעת הארצות, ומוסיף בכתוב, "ומאיי הים", שקאי על חצי כדור התחתון, אשר, בעליית התחתון ביותר, מתעלים במילא שאר הארצות שלמעלה ממנו, כל שבעת הארצות, כללות העולם.

ויש לומר, שבשלימות דמספר שבע (שבע מאות ושבעים) נרמזת גם שלימות עבודתו של רבינו כמשך כל ימי חייו, שבע עשיריות⁹⁶ שנים, שבעים שנה

אשר יקראו ל"בית רבינו" כפי כל ישראל, "770"⁹⁶, שמספר זה הוא הגימטריא ד"פרצת", ע"ש, ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה⁹⁷, שרומז שמבית זה אורה יוצאה לכל ד' רוחות העולם, ובאופן של פריצת גדר, שכל ד' רוחות העולם מתעלים לדרגת ארץ ישראל ("עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות"), כולל ובמיוחד שכל בתי כנסיות ובתי מדרשות שבכל העולם נקבעים בארץ ישראל ומתחברים לבית המקדש⁹⁸, בגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, עליו נאמר⁹⁹, "פרצת עליך פריך", ודרשו חז"ל¹⁰⁰, "זה משיח, שנאמר¹⁰¹ עלה הפרוץ לפניהם"¹⁰².

ויש לקשר ב' הענינים - הרמז בתוכן המספר שבע מאות ושבעים ("בית רבינו") עם שמו (הראשון) של רבינו המרומז בפסוק, "יוסיף אדניי שנית ידו וגו'":

המספר שבע מאות ושבעים מורה על השלימות דמספר שבע - שבע כפי שכל א' כלול מעשר (מספר השלם), שבעים, ויתירה מזה, כפי שכל א' כלול ממאה

96) הן בלשון הקודש - שבע מאות שבעים, הן באידיש - זיבן זיבעציק, והן בלשון המדינה (אנגלית) - "סעווען סעוונטי".

97) ויצא כה, יד.

98) ויש לומר, שזהו"ע פריצת גדר דבית המקדש, ע"ד וברוגמת (ובמכ"ש וק"ו) מהפריצת גדר דירושלים כולה, כמ"ש (זכרי' ב, ח) "פרוות תשב ירושלים".

99) וישב לה, כט.

100) אגדת בראשית ספס"ג. וראה ב"ר ספפ"ה ובפרש"י.

101) מיכה ב, יג.

102) ולהעיר, ש"בית משיח" בגימטריא "פרצת" (770). ודו"ק.

* ובייחוד עם זה - "אני אהי' לה גו' חזמת אש גו' (שם, ט).

משיח בודאי"³⁵, היינו, שבהיותו בגלות (ששם יושב³⁶ וממתין ומצפה לגאול את בני ושכינה עמהן מהגלות) בונה מלך המשיח מקדש (מעט)³⁷ שהוא מעין ודוגמת המקדש שבירושלים³⁸ (כמו "בי כנישתא דשף וית"ב", "שנסע מקדש וישב שם"), בתור הכנה למקדש העתיד, שיתגלה תחילה שם, ומשם ישוב (עם הקב"ה ובניו) לירושלים.

ה. ויש להוסיף בביאור העילוי ד"בית רבינו שבבבל" - שמעלתו לגבי

35) ועפ"ז יומתק השינוי בין התחלת הפרק לסיומו - שבהתחלת הפרק כותב ההלכה ש"המלך המשיח . . בונה המקדש" (כפשוטו), משא"כ בסיומו, שמבאר הסימנים שעל ידם קובעים מי הוא המלך המשיח, "בהזקת משיח", ועד "משיח בודאי", כותב, "אם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו", שכן פעולותיו בומן הגלות נכלל גם בנין מקדש מעט העיקרי בגלות, בתור הכנה והתחלת ההתגלות דמקדש העתיד, כבפנים. 36) ראה סנהדרין צח, א: "יתב אפיתחא דרומי".

37) כמו בית המדרש של עזרא הסופר* - המשיח (גואלן של ישראל) דגלות בבל.

38) ואולי יש לומר, ש"מ"ש במדרש (יל"ש ישע"י רמז תצט) ש"בשעה שמלך המשיח בא עומד על גג בית המקדש והוא משמיע להם לישראל ואומר ענוים הגיע זמן גאולתכם", קאי על גג בית המקדש דמקדש מעט שבתוך ארץ** שהוא במקום המקדש בירושלים ("שנסע מקדש וישב שם"), כי, לאחר ש"מקדש העתיד יתגלה וירד למטה לא יהי צורך להשמיע לישראל, הגיע זמן גאולתכם".

* ולהעיר, שמעלת "בי כנישתא דחוצל" שקרובה לבית המדרש של עזרא הסופר (כנ"ל הערה 13).

** ועפ"ז יומתק הדיק, עומד על גג בית המקדש - ש"גגות . . לא נתקדשו" (רמב"ם הל' ביהב"ח פ"ח ה"ז), שרומז על חז"ל בערך לקדושת א"י.

הגליות", כלומר, גם ברגע האחרון דהגלות נמצאת השכינה בהמקום שגלו ישראל, "שנסע מקדש וישב שם", ומשם שב הקב"ה עם כל בניו להמקדש שבירושלים להשרות ולגלות בו שכינתו לעולם ועד.

וכיון ש"הקב"ה שב עמהן מבין הגליות", מה"מקדש מעט" ("בית רבינו שבבבל"), "שנסע מקדש וישב שם", נמצא, שבמקום זה מתחילה ונעשית גאולת השכינה, התגלותה בכל התוקף והשלימות (לא רק באופן ד"מקדש מעט"), שזהו"ע מקדש העתיד.

בסגנון אחר: כשם ששיבת השכינה היא מהמקום שנמצאת בגלות, כך שיבת מקדש העתיד (שענינו השראת גילוי השכינה) הוא מהמקום "שנסע (מקדש) וישב שם" בזמן הגלות, ששם מתגלה תחילה ואח"כ נעתק למקומו בירושלים³¹.

ואולי יש לומר, שמרומז בלשון הרמב"ם (בהלכות מלך המשיח³²), ובנה מקדש במקומו" - דלכאורה: מהו הצורך להשמיענו כאן שבנין המקדש הוא במקומו³³? ולאידך, למה אינו מפרש המקום, "ובנה מקדש בירושלים"? - ש"במקומו" רומז³⁴ גם על מקומו של מלך המשיח בזמן הגלות (לפני ש"הרי זה

31) וע"ד שמינינו בנוגע לסנהדרין (שמקומם בלשכת הגזית שבמקדש) - ש"בטבריא (המקום האחרון שבו היתה הסנהדרין בזמן הגלות) עתידין לחזור תחילה ומשם נעתקין למקדש" (רמב"ם הל' סנהדרין ספ"ד).

32) ספ"א.

33) וכמ"ש בהתחלת הפרק "בונה המקדש (סתם), ולא "בונה המקדש במקומו".

34) ובפשטות י"ל - שמהענינים שידועו ש"הרי זה משיח בודאי" שידע לכיון מקומו של המקדש (ראה לקו"ש ח"ח ע' 362 בהערה. וראה גם לקו"ש ח"ד ע' 652 בהערה).

93) ראה שו"ת הרשב"א ח"א ס"ט. ועוד.

94) ראה לקו"ת ר"פ בהעלותך. ובכ"מ.

95) להעיר, שגאולה שייכת לשביעי - "גאולה בשביעית . . שעתידין ליגאל בשביעית" (מגילה יז, ב).

96) כולל גם השלימות דמאות (שהרי עבודתו היתה בתכלית השלימות ד"בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם (ההעלם) (אבות ספ"ה)) - שכל עשר כלול מעשר (שבע מאות).

השכינה בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות שבכל העולם.

ויש לומר ההסברה בזה – לפי שבדור זה, דור האחרון של הגלות ודור הראשון של הגאולה, מסיימים ומשלימים „מעשינו ועבודתינו כל זמן משך הגלות”⁷⁵ לעשות מארץ העמים ארץ ישראל גם במקום היותר תחתון דארץ העמים, חצי כדור התחתון (שבו לא הי מתן תורה)⁷⁶, אשר, ע"י העלאת המקום היותר תחתון מעלים גם את כל שאר המקומות דארץ העמים⁷⁷, וענין זה נעשה ע"י „בית רבינו” שבחצי כדור התחתון, שממנו אורה יוצאה לכל העולם, לעשות מהעולם כולו (עד לפנה הכי נדחת בקצוי תבל) ארץ ישראל, שזוה"ע ד„עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות”, ו„עתידה ירושלים שתתפשט בכל ארץ ישראל”, שבה יוקבעו כל בתי כנסיות ובתי מדרשות שבכל העולם כולו מחובר לבית המקדש, בגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, נשיא הדור, שהוא המשיח (גואלן של ישראל) שבדור (כנ"ל ס"ה), ועוד וג"ז עיקר, שהוא הנשיא דתורת החסידות⁷⁸, אשר, ע"י הפצתה חוצה („יפוצו מעינותיך חוצה”, עד לחוצה שאין חוצה ממנו, בכל קצוי תבל) פועלים ביאת מלכא משיחא⁷⁹.

(75) תניא רפ"ז.

(76) ראה אגרות קודש אדמו"ר מוהרי"צ ח"ב ע' תצב ואילך. ושי"ב.

(77) „כמו בהגבהת כותלי בית שצריכים להתחיל להגבי הקורה התחתון דוקא ואז ממילא יוגבהו העליונים הימנו, משא"כ אם הי מתחיל מאמצע הכותל לא הי מגביי התחתונים” (תו"א בראשית ד, רע"א).

(78) להעיר, שתורת החסידות היא בחי' היחידה שבתורה (ראה קונטרס ענינה של תורת החסידות), הקשורה עם בחי' היחידה שבישראל, נשמטו של משיח צדקנו (כנ"ל הערה 53).

(79) אגה"ק דהבעש"ט – כש"ט בתחלתו.

ועפ"ז מובן גודל העילוי ד„בית רבינו” – „מקדש מעט” העיקרי בגלות האחרון, „שנסע מקדש וישב שם”, ולכן „הרי הוא מקום המקדש גופי' דלעתיד”, ולא עוד אלא שבו יתגלה מקדש העתיד, ומשם ישוב לירושלים (כנ"ל ס"ד).

ז. ויש להוסיף, שענין זה מרומז גם בשמו⁸⁰ של „בית רבינו” שבדורנו:

„רבינו” – ב' שמותיו רומזים על הגאולה: שמו הראשון – יוסף – ע"ש „ביום ההוא יוסיף אדני' שנית ירו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים גו' ומאיי הים גו' ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ”⁸¹, ושמו השני – יצחק – ע"ש הצחק והשמחה ששלימותה בגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו, כמ"ש⁸² „אז ימלא שחוק פינו”, „אז” דייקא, לעתיד לבוא⁸³, כשיאמרו ליצחק (דוקא) „כי אתה אבינו”⁸⁴.

ו„בית (רבינו)” – מספרו שבע מאות ושבעים⁸⁵, וע"ש מספר זה נקבע שמו

(80) כידוע שהשם מורה על תוכנו ומהותו של הדבר הנקרא בשם זה (תניא שעה"ה"א ספ"א. וראה בארוכה תשובות וביאורים (קה"ת תשל"ד) ס"א* וש"נ).

(81) ישע"י יא, יא"יב.

(82) תהלים קכו, ב.

(83) משא"כ בזמן הגלות, ש„אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז, שנאמר אז ימלא שחוק פינו” (ברכות לא, א).

(84) ישע"י סג, טז. שבת פט, ב.

(85) להעיר מהנהגת גדולי ישראל שלמדו רמזים והוראות בעבודת ה' גם מעניני חול כיו"ב (כמו מספר הקרון במרכבת המסע, שהו"ע ערא, ועאכו"כ בנוגע לבית קבוע), ובפרט בנדו"ד שהמספר נעשה שמו של הבית, ככפנים.

(* אג"ק כ"ק אדמו"ר שליט"א ח"א ע' 197 ואילך. המו"ל.

„בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל” היא (נוסף על מעלת בית הכנסת ובית המדרש שבבית רבינו) גם מצד היותו „בית רבינו”³⁹ „רבינו” (סתם) דכל בני, נשיא הדור, ו„רבינו שבבבל”, רבן של כל בני הגולה⁴⁰, ביתו של נשיא הדור, ש„הנשיא הוא הכל”⁴¹:

עיקר⁴² הענין להשראת השכינה בביהמ"ק היא בישראל (מצד מעלתם של ישראל, „ישראל וקוב"ה כולא חד”⁴³, כמ"ש⁴⁴, „ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם”, בתוכו לא נאמר אלא בתוכם⁴⁵, ועד"ז בנוגע להשראת השכינה בזמן הגלות („בבבל היכא . . בבי כנישתא כו””, „מקדש מעט”) כמודגש בהתחלת המאמר „בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום שגלו שכינה עמהן”, ולא עוד אלא שהתגלות השכינה בבית המקדש היא מפני שבו מתאספים כל בני, כמ"ש⁴⁶ „בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלקיך במקום אשר יבחר”, ועד"ז בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, שבהם מתאספים עשרה מישראל, ש„אכל”⁴⁷ בי' עשרה

(39) ועפ"ז יומתק הלשון „בית רבינו”, ולא „בית הכנסת ובית המדרש של רבינו”.

(40) ולהעיר, ש„רבינו שבבבל” הוא רב (פרש"י), שנקרא רב סתם, „כמו שקורין לר' יהודה הנשיא רבי בארץ ישראל קרו לי' נמי בבבל רב” (פי' רשב"ם פסחים קיט, ב. ב"ב נב, א). – ונקרא, ריש סדרא בבבל” (חולין קלו, ב – הובא בפ"י רשב"ם שם).

(41) פרש"י חוקת כא, כא.

(42) הבהא לקמן – ראה לקו"ת ברכה צח, א. סה"מ תקס"ו ע' קב ואילך.

(43) ראה זח"ג עג, א.

(44) תרומה כה, ח.

(45) ראה אלשיך עה"פ. של"ה סט, א. ועוד.

(46) וילך לא, יא.

(47) סנהדרין לט, א.

שכינתא שריא⁴⁸.

וזהו גם א' הטעמים שבתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל נקראים „מקדש מעט” – כי, בביהמ"ק שבו היו מתאספים כל בני, היתה גילוי כללות השכינה, שנקראת כנסת ישראל, מקור כנס"י שלמטה, משא"כ בבתי כנסיות ובתי מדרשות בארצות אשר באו שם בכל מדינה ומדינה עיר ועיר, שבהם מתאספים עשרה מישראל, שורה ומתגלה עליהם רק חלק כביכול מהשכינה.

ועפ"ז יש לבאר העילוי ד„בית רבינו שבבבל” – שלהיותו מקומו הקבוע (בית) של נשיא הדור, „הנשיא הוא הכל”, שכולל כל הדור, יש בו השראת (וגילוי) כללות השכינה (לא רק חלק ששורה (ומתגלה) על עשרה מישראל)⁴⁹, מעין ודוגמת השראת וגילוי השכינה בבית המקדש, „שנסע מקדש וישב שם”⁵⁰, וממנו נמשך השראת וגילוי השכינה בכל בתי כנסיות ובתי מדרשות בארצות אשר באו שם, כמו בית המקדש שממנו אורה יוצאה לכל העולם⁵¹.

ויש לומר, שביתו של נשיא הדור, שכולל כל הדור, הוא ע"ד ובדוגמת „תלפיות”, „תל שכל פיות פונים בו”,

(48) וראה תניא אגה"ק סכ"ג: „שמעתי מרבתי כי אילו נמצא מלאך אחד עומד במעמד עשרה מישראל ביחד אף שאינם מדברים בדברי תורה תפול עליו איתמה ופחד בלי גבול ותכלית משכינתא דשריא עליהו עד שהי' מתבטל ממציאותו לגמרי”.

(49) נוסף לכך שגם בפשטות מתקבצים ובאים ל„בית רבינו שבבבל” רבים מישראל, שלא בערך לגבי שאר בתי כנסיות ובתי מדרשות. – ולהעיר מר"ה כד, ב: „כיון דנשיא הוא שכיחי רבים גבי”.

(50) ולהעיר מר"ה כד, ב: „בי כנישתא דשף ותיב בנהרדעא . . הו עיילי רב (רבינו שבבבל) . . ומצלו התם”.

(51) ראה ירושלמי ברכות פ"ד ה"ה. ועוד.

כדרשת חז"ל⁵² בנוגע לביהמ"ק.

ועוד ועיקר - מעלת "בית רבינו שבבבל" בנוגע להגאולה:

"רבינו", נשיא הדור, הוא גם המשיח (גואלן של ישראל) שבדור⁵³, כמו משה רבינו (הנשיא הראשון), גואל ראשון הוא גואל אחרון⁵⁴, כידוע⁵⁵ שבכל דור ישנו "א' הראוי מצדקתו להיות גואל, ולכשיגיע הזמן יגלה אליו השי"ת וישלחו כו", ומסתבר לומר שהוא נשיא הדור, כמפורש בגמרא⁵⁶ בנוגע לרבי יהודה הנשיא: "אמר רב⁵⁷ אי מן חייא הוא כגון

(52) ברכות ל, א.

(53) להעיר, שבכא"א מישאל יש ניצוץ משיח [ועפ"ז יש לתווך דרשות חז"ל על הפסוק (בלק כד, יז), "דרך כוכב מיעקב", שקאי על מלך המשיח (ירושלמי תענית פ"ד ה"ח), וקאי על כא"א מישאל (ירושלמי מע"ש ספ"ד) - ששניהם אמת בפועל, כיון שבכא"א מישאל יש ניצוץ משיח (ראה מאור עינים ס"פ פינחס)], בחי היחידה, ניצוץ מבחי' היחידה הכללית שהיא נשמת משיח רמ"ז לוח"ב מ, ב. ועוד. וכיון ש,הנשיא הוא הכל", שכולל כל הניצוצות דמשיח שבכא"א מישאל, בחי' היחידה הפרטית, נמצא שנשמתו היא בחי' היחידה הכללית, נשמתו של משיח, ולכן הוא המשיח שבדור.

(54) ראה לקו"ש ח"א ע' 8 ואילך. וש"נ.

(55) ראה שו"ת התם-סופר חו"מ (ח"ו) בסופו (סצ"ח). וראה שדי חמד פאת השדה מערכת האל"ף כלל ע'. ועוד.

(56) סנהדרין צה, ב ובפרש"י.

(57) רבינו שבבבל, שהוא כמו רבינו הקדוש בארץ ישראל (כנ"ל הערה 40). - ועפ"ז י"ל שבדברי רב, היינו רבינו הקדוש פסק גם בנוגע לעצמו* ש,היינו רבינו שבבבל".

(*) ע"ד הפירוש בלשון המשנה (אבות רפ"ג) "דין וחשבון" (דין ואז"כ חשבון) - ע"פ דברי המשנה (שם מט"ז) ש,נפרעין ממנו מדעתו ושלא מדעתו, שלאחרי האדם שפוסק מדעתו דינו של חבירו, פוסק דין לעצמו שלא מדעתו, כיון שני"פ "דין" זה עושים "חשבון" בנוגע למצבו הוא (ראה לקו"ש ח"ו ע' 283 וש"נ).

רבינו הקדוש", "אם משיח מאותן שחיין עכשיו ודאי היינו רבינו הקדוש", הנשיא שבדור⁵⁸.

ומזה מובן שעיקר ענינו של "בית רבינו שבבבל", הוא, הגאולה מבבל, ע"י הנתנת-כח לכללות עבודתם של ישראל לעשות מבבל (חוץ לארץ) ארץ ישראל, כפתגם הידוע⁵⁹, "עשה כאן (בחוץ לארץ) ארץ ישראל", שענין זה נעשה לכל לראש ע"י בנין בתי כנסיות ובתי מדרשות ("מקדש מעט") בארצות אשר באו שם⁶⁰, ומהם נמשכת הקדושה בכל ארץ העמים, ועי"ז ממהרים ומזרזים ופועלים קיום היעוד, "עתידה ארץ ישראל שתתפשט בכל הארצות"⁶¹, "שיהי' כל העולם כולו אז במדרגת ארץ ישראל דעכשיו, ואז יהי' א"י במדרגת ירושלים דעכשיו, וזהו שאמרו שירושלים תתפשט על כל ארץ ישראל כולו"⁶², שבה יקבעו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל מחובר למקדש.

וכיון שעיקר ענינו של "בית רבינו שבבבל" הוא קיבוץ ואסיפת כל הבתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל לקבעם בארץ ישראל, מחובר לבית המקדש - "הרי הוא (לא רק ה,מקדש מעט" העיקרי בבבל, שנסע מקדש וישב שם", אלא גם)

(58) ראה שד"ח שם: "בדרך הזה ה" משוער אצלם בכל דור מי הוא . . רבינו הקדוש . . בדורו אמרו וידעו שהוא המוכן . . וכן הוא בכל דור ודור צ"ל אחד מוכשר שזא יזכו, ועפ"ז כתבו ג"כ תלמידי האר"י ז"ל שבימי ה' האר"י ז"ל, ומסיים "וכ"ז הוא פשוט".

(59) ראה אגרות קודש אדמו"ר מהור"י צ"ח ח"א ע' תפה.

(60) כולל גם בתים פרטיים דבני, אשר, ע"י עבודתם של ישראל בתורה תפלה וגמ"ח בבתיהם הפרטיים, נעשים הם בתי תורה תפלה וגמ"ח, ע"ד ובדוגמת, "מקדש מעט".

(61) ראה ספרי דברים בתחלתו. פס"ר פ' שבת ור"ח. יל"ש ישע"י רמז תקג.

(62) לקו"ת מסעי פט, ב ואילך.

להמקום הקבוע ד,בית רבינו", בית הכנסת ובית המדרש שלו, המרכז של ליובאוויטש במשך עשר שנים (תקופה שלימה) האחרונות ("הכל הולך אחר החיתום"⁶³) דכ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו בחיים חיותו בעלמא דין, וגם לאחרי הסתלקותו קדושה לא זזה ממקומה⁶², ואדרבה, באופן ד,מעלין בקודש", "מוסיף והולך"⁶³, עד ביאת גואל צדק.

ועד"ז בנוגע להגלות דכללות דבני" - שבדורנו זה נמצאים רוב מנין ורוב בנין דבני" בגלות אַמריקא, ויש לומר, שזהו א' הטעמים לכך שגם נשיא הדור (ש,הנשיא הוא הכל") חי ונמצא עשר שנים בגלות אַמריקא, ומשם עסק בהפצת התורה והיהדות והפצת המעיינות חוצה בכל שאר הארצות אשר באו שם בני", ע"י תלמידיו ושלוחיו בכל קצוי תבל.

וכיון ש,בכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהן", הרי, בגלות זה האחרון שרוב מנין ורוב בנין דבני" ביחד עם נשיא הדור נמצאו בגלות אַמריקא, גלתה גם השכינה לגלות אַמריקא; ובגלות אַמריקא עצמה, "בבבל) היכא" - בה,מקדש מעט" ד,בית רבינו", שהוא בדוגמת, "בי כנישתא דהוצל ובי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא", שנסע מקדש וישב שם" (במקום המקדש שבירושלים)⁶⁴, וממנו נמשכת השראת

(71) ברכות יב, א.

(72) ראה ע"ח ש"ד פ"ג. ש"ד פ"ג. ש"ה פ"א. אגה"ק ביאור לסי' ז"ך.

(73) שבת כא, ב.

(74) ראה "התמים" חו' ב' ע' קכו: "מיום שחרב בית המקדש וקדשי קדשים עד אשר ירחם השי"ת וישלח לנו גואל צדק . . ויבנה לנו את ירושלים ובית המקדש עם הקדשי קדשים, הנה ליובאוויטש הוא ירושלים שלנו, והבית הכנסת אשר כ"ק אדמו"ר מתפלל בו הוא בית המקדש שלנו כו".

מקום המקדש גופי' דלעתיד", שבו יתגלה המקדש דלעתידי, ומשם ישוב לירושלים.

ו. עפ"ז יש לבאר כהנ"ל בנוגע ל,בית רבינו שבבבל" בזרנו זה - ביתו (בית הכנסת ובית המדרש) של כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו:

ובהקדים פתגם כ"ק מו"ח אדמו"ר⁶³ ש,עשר גליות גלתה ליובאוויטש⁶⁴, מליובאוויטש [שבה הי' גילוי פנימיות התורה כפי שנתבארה באופן של הבנה והשגה ("יתפרנסו"⁶⁵) ע"י תורת חסידות חב"ד במשך כמה דורות]⁶⁶ לרסטוב, מרסטוב לפטרבורג⁶⁷, ומפטרבורג גלתה מחוץ למדינה ההיא, לטביא⁶⁸ ואח"כ לפולין⁶⁹, ועד לגלות אַמריקא⁷⁰, ובאַמריקא גופא בכמה מקומות, עד

(63) ראה ס' השיחות תשמ"ט ח"ב ע' 549 וש"נ.

(64) ע"ד שמצינו בסנהדרין - ש,לעשרה מקומות גלו" (רמב"ם שבהערה 31).

(65) תקו"ז ת"ו בסופו. וראה לקו"ש חכ"ד ע' 136 הערה 35. וש"נ.

(66) מח"י אלול תקע"ג (שאו קבע אדהאמ"צ דירתו בליובאוויטש) עד י"ז מרחשון תרע"ו (שאו העתיק אדמו"ר מהור"ש מושבו לרסטוב) - ק"ג שנים ("שלשלת היחס וראשי פרקים מתולדות בית רבינו" בהקדמת ה,יום יום").

(67) משנת תרפ"ד עד לאחרי המאסר והגאולה בשנת פר"ת, שאו העתיק מושבו מפטרבורג* למושבה מאלאחאוקא - סמוכה למאָסקוואָ (שם).

(68) באסרו חג הסוכות תרפ"ח נסע מרוסיה והתיישב בריגא, לטביא.

(69) בשנת תרצ"ד העתיק מושבו לווארשא, פולין, ובשנת תרצ"ו העתיק מושבו לאַטוואָצק עד אלול תרצ"ט, עד שהגיע לריגא בה' טבת ה'ש"ת (ראה מבוא לאגרות קודש אדמו"ר מהור"י צ"ח ע"ה).

(70) בט' אדר שני ה'ש"ת.

(*) כפי שנקראת אז לענינגראד. - ובימים אלו יש שקו"ט להחזיר שמה לפטרבורג (ראה שיחות ש"פ קורח, ג' תמוז (סה"ש תנש"א ח"ב ע' 658)).